

յանձնարարութեամբ Ս. Սահակայ և թագաւորին, կը ժողվէ իր շուրջը «մանկունս մատաղս», և իր բոլոր ջանքերը և եռանդը ի գործ կը դնէ ուսուցանելու անոնց «գլխակարծագիւտ նշանագիրսն», այնպէս որ արժանի կ'ըլլայ մինչեւ «յաստիճան իսկ վարդապետութեան գեղեցիկ հասանելոյ»¹։ Բայց ինչ յուսալարութիւն, երբ երկու տարի անընդհատ և անխոնջ ճիգերէ վերջը, կը տեսնէ Մաշթոց որ իր բոլոր ջանքերը զուր և ապարդիւն եղան. «Իբրեւ առն երկուս... նովին նշանագրովք տանէր, կ'ըսէ Կորիւն, իսկ իբրեւ ի վերայ հասեալ թէ չեն բաւական նշանագիրքն ողջ ածել զսիւղորայս և զկապս հայերէն լեզուին... դարձեալ կրկին անգամ ի նոյն հոգս դառնալին»²։ Եւ այսպէս ահա երկու տարի վերջը, — այն է՝ Վառձապուհ թագաւորին եօթներորդ տարին (որ է՝ Քրիստոսի 405 թուականին), — կրկին հոգեբու և տագնապի կը մատնուին Ս. Սահակ և Մաշթոց հայ գրեբու խնդրոյն համար, «և նմին ելա խնդրէին ժամանակս ինչ»³։ Այս բանիս համար ալ անշուշտ ամիսներ անցան, մինչեւ որ Մաշթոց ճարահատ՝ բայց ոչ յուսահատ՝ իր վրայ ստանձնելով այս անգամ գործին բոլոր ծանրութիւնը և յաջողութեան հոգը, հետը խումբ մ'ուշիմ մանուկներ առած կը մեկնի դէպ ի Ասորիք։ Մաշթոցին այս երթը կը հանդիպի բնականաբար Դանիէլեան նշանագրերուն փորձէն երկու տարի վերջը և քիչ մ'ալ աւելի ուշ, — որով Վառձապուհ թագաւորին եօթներորդ տարին անցած։ Եւ սակայն, որ տարին կ'ուզէր որ դնէ Կորիւն Մաշթոցին այդ երթը... դարձեալ «ի հիկեկորոյ ամի Վառձապուհոյ արքային Հայոց, կ'ըսէ, երթեալ հասանէր (Մաշթոց) ի կողմանս Արամի, ի քաղաքս երկուս Ասորւոց»⁴։ Հոս ստուգելու ապշեցուցիչ է Կորեան ժամանակագրութիւնը։ Հարկ չկայ ըսել, թէ Մաշթոց Ասորիք հասնելուն պէս չստեղծեց հայ տառերը. այլ նախ զնաց այցելեց Եղեսիա և Ամիգ քաղաքները, տեսակցեցաւ անոնց եպիսկոպոսներուն հետ. զնաց գտնելու նաեւ Դանիէլ ասորի եպիսկոպոսը

և խորհրդակցելու հետը հայ նշանագրերուն մասին. յետոյ տեսնուեցաւ զանազան գիտնականներու հետ, անցաւ Սամոսատ քաղաքը, իր հետ տարած մանուկները գետնից վարժարաններու մէջ՝ յոյն և ասորի դպրութիւններն ուսանելու. ու յետ երկար ուղեւորութեանց, աղօթքներու, տքնութեանց, Մաշթոցին հանճարեղ միտքով զօրացած աստուածային երկնաւոր լուսով՝ յաջողեցաւ վերջապէս ստեղծել «գնշանագիրս հայերէն լեզուին. և անդ վաղվազակի նշանակեալ, անուանեալ և կարգեալ, յօրինէր սիղորայիւր և կապօք»⁵։ Սակայն գործը դեռ վերջացած չէր. մի, պէտք ունէր յունագէտ ճարտար գրչի՝ մի, որուն օգնութեամբ պէտք է գծէր, ձևէր, կազմէր այդ գրերը, ընտրէր՝ որոշէր անոնց մէջ «գնրբագոյնս, զկարճն և զերկայնն, զառանձինն և զկրկնաւորն»⁶, որպէս զկատարեալ և իրեն արժանաւոր գործ մը դուրս բերէր։ Եւ ասոր համար, խորհրդով և յանձնարարութեամբ Եղեսիոյ և Ամիգի եպիսկոպոսներուն, կ'երթայ Սամոսատ քաղաքը «հանդերձ օգնականօք իւրովք»⁷ և այնտեղ կը գտնէ Հռոփանոս խորհուրդ գրիչը, որուն հետ միասին հայ հրդեհակցութեամբ, ծնունդ կու տայ հայ այբուբենին՝ համեմատութեամբ և կարգով յոյն ալփաբետին։ Մաշթոց վարդապետ անմիջապէս գործածութեան կը դնէ զայն առ ի փորձ՝ աներեւակայելի յաջողութեամբ, և կը թարգմանէ Սողոմոնի երկու կաց՝ զիբըր, աջակցութեամբ իր երկու զլիւսաւոր աշակերտաց, որոնք էին՝ Յովհանն «յեկեղեաց գաւառէն» և Յովսէփ «ի Պաղանական տանէն»։ Եւ հայ դպրութեան և թարգմանութեան այդ հրաշալի կորեան խայրիքը, ըստ վկայութեան Կորեան «գրեցաւ ձեռամբն այնորիկ գրչի»⁸։ Բնութիւն, որ ուսոյց միանգամայն նորա մանուկներուն և պատանիներուն նորա գիւտ հայկական գրչութեան արուեստը՝ Աւելորդ է ըսել, թէ որչափ ճիգերու

1. Կորիւն. էջ 17. — 2. Անդ. էջ 17-18. — 3. Անդ. էջ 18. — 4. Անդ. էջ 19. — 5. Անդ. էջ 19. — 6. Անդ. էջ 19-20.

ժամանակի կարօտ էին այս բոլոր ուղեւորութիւնները, խորհրդակցութիւնները, «Առակաց» գրքին թարգմանութիւնը և անոր գրչութիւնը, մանաւանդ հայ մանուկներուն յոյն և ասորի դպրութիւնները ուսանելը, և յետոյ նորագիւտ հայ գրչութեան արուեստին կատարելապէս հմտանալը, եւն. որով որքան ալ մեծ և զարմանալի ըլլար Մաշթոց վարդապետին ճարտար, երազ և անկասելի գործունէութիւնը, անկարելի է որ առ նուազն երկու տարի անցած ուղեգրեւոր մէջ։ Հետեւաբար, հայ գրեբուն գիւտը և Մաշթոցի դարձը Հայաստան կարելի չէ՝ դնել աւելի կանուխ քան ինկերորդ տարին Վառձապուհ թագաւորին, որ է, Քրիստոսի 407 թուականին, մինչ Կորիւն կը նշանակէ զայն «ի վեցերորդ ամի Վառձապուհոյ թագաւորին», ինչ որ բացարձակապէս անընդունելի և անըմբռնելի է։

Եւ սակայն, մեր հայ բանասէրներէն շատերը, համոզուած ըլլալով հանդերձ թէ Կորեան այդ տարեթիւներուն մէջ յայտնի վերապալ մը կայ, կամ հեղինակին վերագրելի և կամ մանաւանդ գրչագիրներուն, ինչպէս կ'արտայայտուի նոյնինքն Պրն. Ֆնաբլեան, թէ Մաշթոց վարդապետին Ասորիք երթալը «ի հիկեկորոյ ամի Վառձապուհոյ» դնելուն մէջ «թուանշանի սխալ մը կայ ալնեբեւ... և կը սպասուէր յետոյ վերապալ ամի» ըսել, — բայց և այնպէս ինքը և միւս բանասէրները հաստատուն կը մնան իրենց կարծիքին վրայ, թէ հայ նշանագրերուն գիւտը տեղի ունեցած ըլլայ Քրիստոսի 404 թուականին. մինչ իրապէս, կարելի չէ՝ Քրիստոսի 407 տարին առաջ դնել զայն, ինչպէս յայտնի է վերը ըսածներէս։

Այդ բանասէրները իրենց կարծիքին կողմն ու նեցուկ ունին, բայց ի Կորեան վերոյիշեալ վկայութենէն, — ուր Մաշթոց վարդապետին դարձը Ասորիքէն կը դուրս գալիս լինի «ի վեցերորդ ամի Վառձապուհոյ արքային Հայոց», — նաեւ միւս վկայութիւնը՝ որ կը գտնուի գրքին վերջը դրուած Սասա-

նեան թագաւորներուն ժամանակագրական ցուցակին մէջ, «դպրութեանն Հայոց յոթերորդ ամի Յագկերտի (Ա) առեալ սկիզբն»¹։ Եւ որովհետեւ Կորիւն, նոյն էջին վրայ, վառձապուհ թագաւորին վեց տարի թագաւորութիւն կու տայ, «թագաւորեալ Կրմանայ Պարսից արքայի ամս վեց», այն է՝ 389/390-396, բնականաբար 396ին յաջորդելով անոր Յագկերտ Ա ասոր ռքերորդ տարին կը համապատասխանէ ճշգիւ Քրիստոսի 404 թուականին։ Արդ կը մնայ տոսի 404 թուականին։ Արդ կը մնայ քննել թէ Յագկերտ Ա ռքերորդ տարին Քրիստոսի որ թուականին կը համապատասխանէ։

Բ. Առաջին բանը որ աչքի կը զարնէ՝ Կորեան գրքին վերջը դրուած Պարսիկ թագաւորներուն ցանկին մէջ, — բայց ի Վառձապուհ թագաւորութեան 18 տարինէն վերջէն անյիշատակութենէն, ինչպէս ըսի ըստ անյիշատակութեան մէջ, — Վառձապուհի նախորդ յօդուածիս մէջ, — Վառձապուհ թագաւորելուն վեց տարի դնելն է, որ անտարակոյս սխալ է, քանի որ պատմական է անոր տասը տարի թագաւորած կան է անոր տասը տարի թագաւորած ըլլալը, յամա 389-399։ Կորեան այդ վերապալը ուրիշ կերպով կարելի չէ՝ արվերապալը մը կայ, կամ հեղինակին վերագրելի և կամ մանաւանդ գրչագիրներուն, ինչպէս կ'արտայայտուի նոյնինքն Պրն. Ֆնաբլեան, թէ Մաշթոց վարդապետին Ասորիք երթալը «ի հիկեկորոյ ամի Վառձապուհոյ» դնելուն մէջ «թուանշանի սխալ մը կայ ալնեբեւ... և կը սպասուէր յետոյ վերապալ ամի» ըսել, — բայց և այնպէս ինքը և միւս բանասէրները հաստատուն կը մնան իրենց կարծիքին վրայ, թէ հայ նշանագրերուն գիւտը տեղի ունեցած ըլլայ Քրիստոսի 404 թուականին. մինչ իրապէս, կարելի չէ՝ Քրիստոսի 407 տարին առաջ դնել զայն, ինչպէս յայտնի է վերը ըսածներէս։

Այդ բանասէրները իրենց կարծիքին կողմն ու նեցուկ ունին, բայց ի Կորեան վերոյիշեալ վկայութենէն, — ուր Մաշթոց վարդապետին դարձը Ասորիքէն կը դուրս գալիս լինի «ի վեցերորդ ամի Վառձապուհոյ արքային Հայոց», — նաեւ միւս վկայութիւնը՝ որ կը գտնուի գրքին վերջը դրուած Սասա-

1. Կորիւն. վարդ. Մաշթոցի (հրատ. Պ. Ֆնաբլեանի). էջ 18. Մեկնողական 285 տողին. — 2. Կորիւն. էջ 48. — 3. Նշուողէքէ. Պատմ. Սասանեան տէրութեան. էջ 32. Վաղարշապատ. 1896.

տարին կը համապատասխանէ ճշդիւ Քրիստոսի 407 թուականին, զոյգ մեր Վրամ- շապուհ թագաւորին ինկերորդ տարւոյն, որուն մէջ կատարուած է անտարակոյս հայ նշանագրերուն գիւտը, ինչպէս ցոյց տուինք վերը: Այս կերպով միայն կը բացատրուի Կորեան այն վկայութիւնը, « և զպրութեանն Հայոց յոթերորդ ամէ առեալ սկիզբն»: Սակայն հոս դիտելի կէտ մը կայ, որ եթէ հայ տառերուն գիւտը 407ին զնենք, ինչպէս ապա հաշտեցնելու է ասոր հետ Կորեան միւս վկայութիւնը՝ թէ « Ի զպրութեանն Հայոց մինչեւ ցվախճան սըբ- բոյն՝ ամբ կրկնուեալ և հինգ », մինչդեռ 439 (Մաշթոցի մահուան տարին) կ'ըլլան « ամբ կրկնուեալ և երկուք »: Անտարակոյս է՝ թէ այս տեղ թուանշանի սխալ մը կայ, որ շատ զիւրաւ բացատրելի է, երբ նկա- տենք որ այդ թուականները հայ տառե- րով նշանակուած ըլլալով, զարմանալի չէ՝ որ անուշադրութեամբ ԼԲ փոխուած ու եղած ըլլայ ձեռագրին մէջ ԼԵ:

Դիտելի է դարձեալ, թէ որքան որ Կո- րեան Վրամ-Կրմանի վեց տարի միայն կու տայ թագաւորութեան, սակայն անոր բո- լոր միւս թուականները հիմնուած են բա- ցարձակապէս Վրամ-Կրմանի թագաւո- րութեան տաւր տարիներուն վրայ: Այս բանիս համոզուելու համար, ենթադրենք վայրկեան մը թէ Վրամ-Կրման վեց տարի թագաւորած ըլլայ. այս պարագայիս՝ տես- նենք թէ անոր չորրորդ տարին (այն է՝ 393էն, որուն մէջ Մաշթոց կրօնաւորե- ցաւ) մինչեւ Յազկերտ Բի առաջին տա- րին (որուն մէջ վախճանեցաւ Մաշթոց) կ'ընեն իրաւցնէ « ամբ քառասուն և հինգ », ինչպէս կ'ըսէ Կորիւն: Առնենք ուրեմն Վրամ-Կրմանի վերջին 2 տարիները, և ասոնց վրայ աւելցնելով իր յաջորդներուն՝ Յազկերտ Բի 21 տարիները և Վրամ Եի 18 տարիները, մինչեւ Յազկերտ Բի առա- ջին տարին, կ'ունենանք հազիւ 42 տա- րիներ, և ո՛չ « ամբ քառասուն և հինգ », ինչպէս կ'ըսէ Կորիւն, և այս հաշուով Մաշթոցի մահը պատահած պէտք է ըլլայ 435ին, ինչ որ յայտնապէս սխալ է:

Նոյն հաշուով, Յազկերտ Բ. յաջորդե- րով Վրամ-Կրմանի Քրիստոսի 395 թուա- կանին, անոր ութերորդ տարին կ'ըլլայ 403 թուականը: Արդ տեսնենք թէ այդ թուականէն մինչեւ Յազկերտ Բի առաջին տարին « յորում վախճանեցաւ երանելին », կ'ընեն ստուգիւ « ամբ կրկնուեալ և հինգ », ինչպէս կ'ըսէ Կորիւն, և ըստ հաշուին՝ ո՛ր տարին վախճանած կ'ըլլայ Մաշթոց: Առնենք ուրեմն Յազկերտ Բի թագաւո- րութեան մնացած 13 տարիները, և աւել- ցնելով վրան Վրամ Եի 18 տարիները և Յազկերտ Բի առաջին տարին, կ'ունե- նանք կրկնուեալ և երկուք տարիներ և ո՛չ « ամբ կրկնուեալ և հինգ », որով Մաշթոցի մահը պատահած կ'ըլլայ 435 թուականին և ո՛չ 439ին, (այն է՝ Վրամ Եի տառն- եւհինգերորդ տարին և ո՛չ « յառաջնուե- ամի Բ Յազկերտի »), ինչ որ կը հակա- ռակի պատմութեան և Կորեան վկայու- թեան: Հետեւաբար, հարկ է մերժել բա- ցարձակապէս այդ կարծիքը, թէ Վրամ Կրման վեց տարի միայն թագաւորած կ'ըլլայ, քանի որ նոյն իսկ Կորիւն — հա- կառակ « ամա վեց » տալու Վրամ Կրմանի թագաւորութեան — իր այդ ժամանակա- զրական ցանկին թուականները հիմնած ու հաստատած է Վրամ Կրմանի տաւր տարի թագաւորած ըլլալուն պատմական իրողութեան վրայ, ինչպէս ցոյց պիտի տայ մեր հետեւեալ հաշիւը:

Եւ իրաւցնէ, Վրամ Կրման տաւր տարի թագաւորած ըլլալով (389-399), անոր չորրորդ տարին (որուն մէջ կրօնաւորեցաւ Մաշթոց) կը համապատասխանէ Քրիստոսի 393 թուականին: Արդ, անոր զահակա- ւութեան մնացած 6 տարիներուն վրայ աւելցնելով Յազկերտ Բի 21 տարիները և Վրամ Եի 18 տարիները, մինչեւ Յազ- կերտ Բի առաջին տարին (որուն մէջ վախճանեցաւ Մաշթոց), կ'ընեն ճշդիւ քառասուն և հինգ տարիներ, համաձայն Կորեան. « Եւ արդ առնու համար ամբ քառասուն և հինգ տարիներ, և այս հաշուով Մաշթոցի մահը պատահած պէտք է ըլլայ 435ին, ինչ որ յայտնապէս սխալ է:

հինգ »¹, որով և Մաշթոցին մահը պա- տահած կ'ըլլայ ճշդիւ 439ին սկիզբները: Ըստ այս հաշուին, Յազկերտ Բ. յաջոր- դելով Վրամ Կրմանի 399ին, անոր ու- չերորդ տարին (որուն մէջ եղաւ հայ զրերուն գիւտը) կ'ըլլայ Քրիստոսի 407 թուականը: Արդ, 21 տարի թագաւորած ըլլալով ան, եթէ անոր մնացած 13 տա- րիներուն վրայ աւելցնենք իրեն յաջորդող Վրամ Եի 18 տարիները և Յազկերտ Բի առաջին տարին, կ'ունենանք կրկնուեալ և երկուք տարիներ, և այս հաշուով Մաշթո- ցին մահը կը պատահի ճիշդ Քրիստոսի 439 թուականին, ինչ որ պատմական է: Այս կերպով կ'ապացուցուի,

1) Անկարելի է որ Կորեան զրէջն ելած ըլլայ այդ « ամա վեց » բացատրութիւնը Վրամ Կրմանի թագաւորութեան համար, և հետեւաբար ուղղելի է տպագրին մէջ, « թագաւորեալ Կրմանայ Պարսից արքայի ամա տաւն »:

2) Ա և Բ Յազկերտներուն թագաւորու- թեան մէջտեղ հարկ է զնել. « և (թագա- ւորեալ) Վրամայ հինգերորդի ամա ութու- տան », որով կ'ամբողջանայ Պարսիկ թագաւորներուն շարքը կամ ժամանակա- զրական ցանկը:

3) Վրամ Կրմանի տաւր տարի թագա- ւորելուն հաշուին համաձայն՝ Յազկերտ Բ. ութերորդ տարին կ'ըլլայ Քրիստոսի 407 թուականը, — որ կը համապատաս- անէ մեր Վրամշապուհ թագաւորին ին- քերորդ տարւոյն, — և իրաւցնէ այդ տար- ւոյն մէջ պատահած է հայ զրերուն կամ ալորներին գիւտը, և ո՛չ 404ին կամ աւելի ուշ՝ 412-413ին՝ ինչպէս կը կար- ձեն մեր Հ. Միք. Չամչեան պատմաբանը, Հ. Կ. Տէր-Սահակեան և ուրիշներ, Եղե- սիոյ Բաբելոս կամ Բաբելոս եպիսկո- պոսին անուան հետ կապելով մեր զրերուն գիւտը:

Գ. Անցնինք արդ երրորդ խնդրոյն, թէ մեր զրերու գիւտին ժամանակ ո՞վ էր Եղե- սիոյ եպիսկոպոսը: Վրերին, Մաշթոց վարդապետին ղէպ ի Սուրբ Ըրած ուղեւորութիւնը պատմելով՝

կ'ըսէ. « Երթեալ հասանէր ի կողմանս Արամի՝ ի քաղաքս երկուս Ասորոց, որոց առաջինն Եղեսիոս կոչի և երկրորդն Ամիգ անուն: Ընդդէմ լինէր սուրբ եպիսկոպո- սացն, որոց առաջնոյն՝ Բաբելոս անուն, և երկրորդին՝ Ակակիոս »²: Խորենացին՝ Կորիւնէն առնելով՝ կը զնէ « Բաբելոս եպիսկոպոս »³: Յայտնի է թէ սխալ է Բա- րիլոս կամ Բաբելոս զրուծիւնը, քանի որ այդ անունով եպիսկոպոս եղած չէ երբեք Եղեսիոյ աթոռին վրայ, որուն համար բա- նասէրները կ'ուղղեն ու կը կարդան Բա- բիլոս կամ Բաբելոս, որ իրօք Ե զարու կիսուն Եղեսիոյ ամենէն նշանաւոր եպիս- կոպոսն եղած է, բայց հազիւ 412/413 կոպոսն եղած է, բայց հազիւ 412/413 տարւոյն բարձրացած Եղեսիոյ եպիսկո- պոսական աթոռին վրայ, յաջորդելով Դիոգենեսի (410-412): Ան՝ իրեն հետեւ- թեամբ, սրբութեամբ, ուղղափառ վարդա- պետութեամբ, և ժանտաւեղ եկեղեցական պետութեամբ՝ առաջին տեղը կը բարեկարգութեամբ՝ առաջին տեղը կը զրաւէ Ասորիքի և Միջագետքի այն շրջա- նին բոլոր եպիսկոպոսներուն մէջ, և մե- ծագոյն զերը կատարեց՝ յետ Ս. Կիւրղի Աղեքսանդրացոյ՝ Եփեսոսի հռչակաւոր ժողովին մէջ, հզօր ախոյեան կանգնելով ուղղափառ վարդապետութեան ընդդէմ Նեստորի: Սակայն, եթէ Բաբելոսի ա- նուան հետ կապենք մեր այբուբենի գիւտին նուան հետ կապենք ուշ պիտի ըլ- պատմութիւնը, չափազանց ուշ պիտի ըլ- րայ այն, իբր 413/414 տարւոյն, ինչպէս կ'ընէ մեր Չամչեանը, որ իր այս կար- ծիքը պաշտպանելու համար՝ կը սրբազրէ Դիոգենես խօսքը « Ի Զ ամի Վրամշապուհոյ » Կորեան խօսքը « Ի Զ ամի Վրամշապուհոյ », այն և կը զնէ « Ի Զ ամի Վրամշապուհոյ », այն է՝ Քրիստոսի 414 տարին: Սակայն այդ է՝ թուանշանը փոխելով չի վերջանար մէկ թուանշանը փոխելով չի վերջանար խնդիրը, քանի որ Կորեան զրերին վերջը գրուած միւս թուականները կան, որոնք բոլոր վերիվայր կ'ըլլան այդ մէկ փո- փոխութեամբ:

Մեր զրերու գիւտի շրջանին, — ըլլայ այն 404 կամ 407 տարին, — Եղեսիոյ

1. Կորիւն. էջ 48. — 2. Անդ. էջ 18. — 3. Խորե- նացի. էջ 519.

ղեցւոյն և յերեսելի իշխանացն քաղաքին, և ամենայն իւրայովքն յաջողեալք ելանէին ի ղեսպակս ի կառս արքունատուրս»։ Եւն։

ւոյն և յերեսելի իշխանաց քաղաքին, և ամենայն իւրայովքն, ելանէին յոսկիապատ կառս արքունատուրս»։ Եւն։

Այս երկու հատուածներուն համեմատութիւնը ցոյց կու տայ,

1) Թէ որչափ աւելի ճշտում և ճապաղ է Ագաթանգեղոսի խմբագրին ոճը քան նոյն իսկ Կորեան՝ ուսկից քաղեր է, որով եթէ երբեք կարգացած ըլլար ան՝ Մաշթոցի պատմութեան մէջ՝ վերոյիշեալ ընդգծուած տողը, ո՞րքա՞նք քանի՞ տառնեակ բառերով պիտի բացատրէր նոյն կամ նման իմաստ մը։

2) Կորեան յիշեալ հատուածին մէջ, արամարանօրէն և քերականօրէն այնպէս իրարու կապուած են և զիրար կ'ամբողջացնեն «մեծամեծ պարգեւօք պատուեալ» և անկէ վերջը դրուած «երկիր պագեալ և անկէ վերջը դրուած «երկիր պագեալ ծիրանափառ Օգոստականացն» պարբերութիւնները, որ ո՛չ միայն բնաւ պէտքը չի զգացուիր «վասն որոյ հաւանեցուցեալ ճշմարտին զարքունիան՝ անընկալ թողոյր» բառերուն, որոնց իմաստը մութ է և անյարմար կերպով դրուած են հոն։

3) Կորեան «երկիր պագեալ» բառը, — յետ յիշելու արքունիքին «մեծամեծ պարգեւ»ները, — ո՛չ լոկ հրաժեշտի և յարգանքի ողջոյն մը կ'արտայայտէ, զոր յաջորդ տողին մէջ կը յիշէ արդէն, այլ անկէ աւելի բան մը՝ գոհութեան և շնորհակալութեան ցոյց մը՝ ընդունած պարգեւներուն փոխարէն, և այսու բոլորովին կը հակասէ փոխարէն «անընկալ թողոյր» խօսքին. մինչ Ագաթանգեղոսին խմբագիրը՝ ատոր փոխարէն կը գոհանայ միայն «հրաժարեալ» բառը կը գոհանայ միայն «հրաժարեալ» բառը ղնելով, հակառակ որ Տրդատ և Լուսաւորիչ ընդունած էին Կոստանդիանոսէն «ոսկի, արծաթ, պատուական կարասիս և ոսկի սպասս»¹։

4) Մարդ առաջին անգամ իսկ կարգալուծն Կորեան վերոյիշեալ հատուածը, կը զգայ անմիջապէս թէ ընդգծուած տողը՝ ինչպէս հոն անկապ, անկից, անյարբր

է, ցցուած իբր խուժ մը պատմչին վախելու և զեղասահ բառերուն հոսանքին առջեւ, խանգարելով անոր ներդաշնակ վազըը, առանց նոր իմաստ մը կամ փայլ մ'աւելցնելու։ Եւ յետոյ, ինչ ցուրտ և անհամ բացատրութիւն, «անընկալ թողոյր», որ եթէ նոյն իսկ Մաշթոց իրապէս մերժած ըլլար Բիւզանդական արքունիքին պարգեւները, Կորեան պէս նուրբ և ճարտար գրիչ մը պիտի չլինար աւելի փափուկ և վայելուչ ոճով մը բարեբեւ՝ զեղերեսել իր վարդապետին արարքը, որ ինքնին «տմարդի», «ժպիրհ» և «թշնամանալից» բան մ'ունի, — ինչպէս իրաւապէս կ'որակէ Պ. Ֆրեդէան, — Բիւզանդիոնի կայսեր, հայրապետին և արքունիքին այնպիսի ազնիւ, վեհանձն և առատաձեռն վարմունքին հանդէպ։

5) Դիտելի է դարձեալ, որ եթէ Կորեան «պարգեւք» բառով հասկնար «ոսկի, արծաթ, պատուական կարասիս», ինչպէս կը հասկնայ Ագաթանգեղոս, այն ատեն կարելի էր մեկնել «անընկալ թողոյր» խօսքը, իբր թէ Մաշթոց հրաժարած ըլլայ ընդունելէ զանոնք, քանի որ Բիւզանդիոն գացած չէր դրամական նպաստ կամ նիւթական միջոցներ խնդրելու, հաւանաբար ըստ օժանդակութիւն, հաւանաբար ըստ օժանդակութիւն և ուսումնական և հրաման քարոզելու և ուսումնական օժանդակութիւն մէջ գտնուող ցանկերու Յունական բաժնին մէջ գտնուող հայերուն։ Մինչ Կորեան «պարգեւք» բառին մէջ կը նկատեմ ես՝ ո՛չ այնքան նիւթական՝ որքան բարոյական շնորհներ, ինչպէս պատիւ, հրաման, իշխանութիւն, ինչպէս գուշակել կու տան նախորդ տողերը, Մաշթոցի սակայն, այսպէս կամ այնպէս, Մաշթոցի այդպիսի արարք մը՝ միշտ թերութիւն կամ վայելչութեան դէմ, և ինծի անկարելի ստուերն այդպիսի մեղադրանքի ստուերն անգամ նշմարել այնպիսի մեծողի, վսեմ և արքունական անձի մը վրայ որպիսի էր Մաշթոց։ Ուստի պիտի առաջարկէի թոյլ կարգալ հետեւեալ կերպով.

1. Ագաթանգեղոս. էջ 655.

որոյ հաւանեցուցեալ ճշմարտին զարքունիան թողոյր, և երկիր պագեալ ծիրանափառ Օգոստականացն», եւն.։ Հոս դուրս թողլով «անընկալ» բառը, — որ կամ աւելորդ է, կամ սխալ ընթերցում ուրիշ բառի մը, — նոյնպէս կը հասկնուի իմաստը ամբողջապէս՝ առանց բան մը պակսելու, և պատշաճօրէն կը կապուին իրարու նախորդ և յաջորդ տողերը։ Ինծի անհաւանական չ'երեւիր, որ այդ «անընկալ» բառը, — եթէ չենք ուզեր զայն դուրս թողուլ իբր թարմատար, — սխալ ընթերցում մ'ըլլայ ուրիշ բառի մը, որ աւելի յարմար և պատշաճ կերպով բացատրէր Կորեան միտքը. օրինակ իմն, թէ հոս հեղինակը դրած ըլլայ «շնորհ կալեալ», «շնորհակալ լեալ» և կամ պարգապէս «ընկալեալ» բառերը, որոնք յետոյ ձեռագիրներուն մէջ փոխուած ու «անընկալ» եղած ըլլան։ Սոյն ենթագրութեամբ թէ Մաշթոցին վարմունքը իրեն յարմար ու պատշաճ ձեւին մէջ կը դրուի, և թէ Կորեան գրածը աւելի վայելուչ և հասկերնալի կը դառնայ. «վասն որոյ հաւանեցուցեալ ճշմարտին զարքունիան, շնորհ կալեալ — շնորհակալ լեալ և կամ լոկ ընկալեալ (զինդրուածն)՝ թողոյր և երկիր պագեալ», եւն.։ Այսպիսի խանգարում մը կամ փոփոխութիւն մը բառերու զարմանալի պիտի չերեւի անոնց, որոնք աւելի ունեցած են պարագելու ձեռագիրներու համեմատութեամբ։ Թողլով ուրիշ անթիւ օրինակներ, ես հոս մէջ կը բերեմ յայտնի ապացոյց մը նոյն իսկ Կորեան պատմութեան, ուսկից հատուածիկ մը հանուած ու դրուած է «Սոփերք Հայկալանք»ի շարքին 2. պրակին մէջ, որ կը բովանդակէ «Պատմութիւն Սրբոյն Ներսիսի Հայոց հայրապետի»։ Սոյն գրութեան հեղինակ կը համարուի Մեսրոպ երէց, ժողովուրդը, որ երկու անգամ կը յիշէ Ներսիս Պարթեւին աշակերտը Մաշթոց՝ հետեւեալ կերպով. «ընդ նմա և աշակերտն իւր Մեսրոպը, որ անուանեցան Մաշթոց (էջ 83). ուրիշ անգամ մ'ալ. «Եւ ունին զնէր նմա Մեսրոպը աշակերտն իւր, որ անուանե-

ցան Մաշթոց» (էջ 110)։ Սոյն գրութեան հեղինակը, որ իր պատմութեան զլիսաւոր աղբիւր ունեցած է Փ. Բիւզանդ, և երկրորդաբար նաեւ Մ. Խորենացին, անկորդաբար այդ Մաշթոց անունը Կորեանէն առած է. իրաւունք (էջ 83), վայրկեան մը թողլով Ս. Ներսիսը, Մաշթոց վարդապետին ճգնութիւնները կը նկարագրէ, բառ առ բառ Կորեանէն առնելով, զոր կը ղնենք հոս դէմ առ դէմ։

ԿՈՐԻԻՆ
(էջ 14-15)

«Ամենայն կրթութեամբ հոգեւորացն զանձն տուեալ... եւ քաղում ամգամ զհեշտական համգիստ զիշեւոյն եւ զհարկ քնոյ՝ յոսմաւոր տրմութեան՝ յոսմաւոր տրմութեան ի թօթափել ակամ վճարէր. և զայս ամենայն տուէր ոչ սակաւ ժամակաւ այլ յոլովս»։

ՍՈՓ. ՀԱՅԿ.
(Պատմ. Ս. Ներսիսի. էջ 83)

«Ամենայն կրթութեամբ հոգեւոր իրաց զանձն տուեալ... քաղում և ամհեշտական իրաց և ամհանգիստ զիշեւոյն, զհարկ քնոյ՝ յոսմաւոր տրմութեան՝ յոսմաւոր տրմութեան ի թօթափել ակամ վճարէր, ոչ սակաւ ժամակաւ այլ յոլովս»։

Ագաթանգեղոսի խմբագրիչն ալ առերէն սոյն կտորը Կորեանէն, Մաշթոցի համար է ստանալ յարմարեցնելով Ս. Արիստակեսի ըստածը յարմարեցնելով Ս. Արիստակեսի (էջ 639-640). «Ամենայն կրթութեամբ՝ ամենայն իրաց հոգեւորաց զանձն տուեալ... և քաղում անգամ զհեշտական հանգիստն զիշեւոյն՝ զհարկ քնոյ՝ յոսմաւոր տրմութեան ի թարթափ ակամ վճարելով, և զայս արարեալ ոչ սակաւ ժամակաւ»։

Հոս Ագաթանգեղոս շատ քիչ կը տարբերի Կորեանէն, հագիւ քանի մը բառ փոփոխելով՝ պարտկելու համար իր բանագործութիւնը. մինչ անդին Սոփերքի հաւանածին մէջ՝ ո՛չ միայն ինչ ինչ բառեր տուածին և անոնց տեղ ուրիշներ դրուած կը հատուած և անոնց տեղ ուրիշներ դրուած են, այլ «անգամ» բառին առաջին վանկը առ՝ տարուած «հեշտական»ին վրայ աւելցուած, և «հեշտական»ին վերջին առ՝ տարուած «հանգիստ»ին միացուցած, ինչպէս նաեւ «զիշեւոյն» փոխուած «զիշեւային» եղած, դուրս եկեր է «անհեշտական (իրաց և) անհանգիստ զիշեւային» անիմաստ և

այլանդակ տողը: Այսպիսի աղճատումներ տեղի ունեցած են զժբախտաբար մեր մատենադարաններում գրութեանց օրինակութեան մէջ, որոնցմէ մին է նաեւ, ըստ իս, մեր խնդրոյ նիւթ եղող տողին «անընկալ» բառը:

Այս բոլոր ըսածներէս կ'եզրակացնեմ հետեւեալը: Քանի որ Ազաթանգեղոսի խմբագրողը՝ գրեթէ բառ առ բառ օրինակներ ու բանաբաղեր է կործինէն՝ այդ խնդրական տողին բոլոր նախորդ ու հետեւորդ հատուածները, ինչո՞ւ միայն յիշեալ տողը թողուցեր ու զանց ըրեր է, առանց ո՛ր է ակնարկ մ'ընելու կամ նման իմաստ մը դնելու՝ աւելի կամ նուազ փոփոխելով բառերը կամ շարադրութիւնը, ինչպէս սովոր է ընել միշտ: Այս կէտը ենթադրել կու տայ բնականաբար, թէ այդ քիչ մը մուծ է կասկածելի տողը հաւանօրէն գո-

յութիւն չունէր կորեան նախկին և հաւաքաւ գրութեան մէջ, և կամ, եթէ կար ինքն ալ մեզի պէս անոր բուն միտքը ըմբռնած չէ՛, որով անյարմար դատած և զանց ըրած է: Այս պարագային՝ ես ինծի թոյլ պիտի տայի կարդալ ու հասկնալ այդ տողը հետեւեալ կերպով. «Վասն որոյ հաւանեցուցեալ ճշմարտին (ձշմարտի)՝ զարքունիւն, շնորհ կախալ (փոխանակ անընկալ բառին) թողոյր, և երկիր պագեալ ծիրանափառ Օգոստականացն», եւն. այն է, «Ուստի, հաւանեցնելով (համոզելով) արքունիքը և ձեռք բերելով իր ճշմարտ խնդիրքը, շնորհակալութեամբ կը թողուր ու երկրպագելով ծիրանափառ Օգոստականներուն», եւն.: Ահա իմ համետ կարծիքս, մինչեւ որ լաւագոյն մեկնութիւն մը տրուի բանասէրներէն:

Հ. Յ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

ՏԱՂ ՅԱՐԱՐԱՆՆԵՐ

Ս. ՆԵՐՍԻՍԻ ՇՆՈՐՀԱԼԻՈՅ

Աւետիս միշտ աւետեաց արագ հնչումն.
Զի Տէրըն մեր յարեալ.
Աւետիս հրաշաձայնեաց հրեշտակն.
Տէր մեր յարեալ:

Այսօր Տէր յարեալ.
Կանայք զի՛ լայք զկենդանին
Աւետեաց պատգամս առնեմ.
Զի՛ արտասուս հեղոյք:

Շտապ շոյա ընթացեալ փութով
Այսր անդր արշամամբ.
Ո՛ր է իմ ծընեալ որդեակն.
Այն հրաշաձայնիկն:

Մի՛ դու պարտիզպան բարձեր
Զայն լուսոյ մարմինն.
Ասա, ո՛ր եղիք զնա,
Զի ես երթեալ առից:

Ես երթեալ առից.
Տարեալ թագուցից.
Յայն ի հրեական մոլախումբ ժողովոյն:
Քեզ քաղցրաձայնեալ ծանօթ

Առեալ Մարիամ,
ԸզՏէրդ բաբունեան որդեակդ.
Յոյժ կողկողանօք:

Ես եմ նոյն Յիսուս
Ծընեալն ի քէն կուսութեամբ
Եկեալ ի կոյս գերեզմանէն:

Մի՛ յիս մերձենար, լսէր.

Զեմ ելեալ առ հայր.

Զեմ ցուցեալ զվէր կողիցս. գտեղիս բեւեռաց,
Ընդ իմ հետեւողի ի վեր ելէք.

Կենացունաբեր քարոզք.
Ընդ ձեզ եմ յաւիտեան:

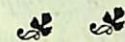
Այս տաղը, ըստ 1241 ի ձեռագիր տաղարանին՝ Շնորհաւոյն է, ինչպէս կը վկայէ «Յիշատակարան զրէն» ձեռն տաղին վերջ գրուած այսպէս. — Քրիստոս Աստուած քո սուրբ չարչարանօք և սուրբ յարուստ և թեամբ ողորմեա երգողի սոցա՝ տեսնո՞ւ Ներսիսի և եղիկի զծողիս Յոհաննիսի — Եւ իրօք, ո՛ր է կասկած չի մնար եթէ զայն բաղդատներ նոյն Ս. Հեղինայ կին «Նոր ձայն աւետեաց» յարութեան տաղին հետ (տես «Յանք չափա», տպ. 1830, էջ 391-2). Կատարելագոյն նոյն են իմաստներն և ձևերը. և զիստեղ որ բնականաբար նոյն են իմաստներն և ձևերը. և զիստեղ որ Շնորհաւոյն այսպիսի կրկնութիւններ շատ ըրած է. համար. «Յիշատակարան» և Աւագ ուրբաթու երգերը եւն.: Այս տաղին համար 1348 ի օրինակ մը կը գտնուի «տաղ խորհրդային և քաղցր» առանց Շնորհաւոյն անուանի: Այդ օրինակին համեմատ աւելցուցինք նախադրելը ներքին տունը «Ես եմ... զկրկնմանէն»:

ՏԱՂ ԼԱՍՏԵԱՐԱՆ

Ս. ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԱՐԵԿԱՑԻՈՅ՝

Այն փոքրիկ հօտին տրամեալ.
Վտակս արտասուաց բխեալ:
Այն սակաւ զընդին,
Ողորմ աւաղիկ աղէտ.
Զաչս ի վեր համբարձեալ յերկինս:
Որ ես հայր որբոց յուսով.

Ո՛ւմ յանձն արարեր ըզմեզ.
Տարակոյս բաժին է մեր:
Յիշեա յիշեա մի մոռանար.
Սէր խոստացար անսուտ բանիւ.
Ընդ մեզ լինել զաւուրս կենաց
Մինչ ի կատարած երկրի:

ՏԱՂ ԵՍ. ԼՈՂԵՆ

ՅԱՆԴՐԻԱՍԷ՝

Այսօր պանծալի երգով գոչեմք և մեր
ի ձայն քաղցրութեան նրւագ.
Նախնեացն մեծաց առաքելոց զընդին՝
Նըմանող լիցուք յորդորական ըզիւ:
Դասուց երկնայնոց հանդիսակից գոլով
Վարուք մաքրութեամբ հանդիպեցուք տօնիս.
Բոպէից կազմիչ Հոգին Աստուած այսօր
ի ձայն սաստկութեան հողմոյ հնչեաց յաշխարհս:

Անտեղեակք եղեալ զմարգարէին առածն:
Ի Հոգւոյն շարժեալ վէմն հաւատոյ այսօր
Տարածեաց զուռկանն աստուածային բանին,
Երբակի անձանց երիս հազարս որսաց:
Երկիրս նոր երկին զարդարեցաւ այսօր
Առ մեզ գալստեամբ ամենիմաստ Հոգւոյն
Աստուածապետական նոր նորոգեաց զեղեալքս:
Բաբունն ի բարձանց մինն ի յերից Հոգին,
Յայտնեաց ըզխորհուրդս Հօր և Որդւոյ՝ մարդկան.

Ի հրաձեւ տեսակ անուշահոտ բուրմամբ
Լըցան արարածք և սրբեցան վարուք.
Ահիւ տագնապեալ այլալեզու հրէիցն
ձեպով ընթացեալ ի վերնատունն սուրբ:
Սարսեալ դողային յօտարաձայն լեզուացն

Մարբեաց զարարածս ի դիւամոլ զոհիցն:
Գոչմամբ ձայնակից ընտրեալ հօտին այսօր
Լիցուք խմբակից եկեղեցւոյ մանկունք.
Զփառս վերերգել Երրորդութեանն միշտ:

Հր. Հ. Ն. Փ.

1. Այս փոքրիկ և սիրուն տաղը շարքէն է անոնց որոնք հրատարակուած են Ս. Գր. Նարեկացւոյ «Մատենադարան»-ի մէջ (տպ. 1840), ինչպէս որ ունին 1241, 1348 ի և այլ գրչագիր տաղարանները, չեմ զետեղ ինչո՞ւ շուրս թողուած է իր շարքէն: Զօպանեան զայս հրատարակած է «Հայ էջեր»-ուն մէջ (էջ 50) մեր Մտնդրի 1501 թիւ ձեռագրէն. մինչ ներկայ թ. 912 (գր. 1241 ին) և թ. 1288 (գր. 1348 ին) բաղդատութեամբ և տարբերութիւններով:
2. Տաղս՝ որուն սկզբնատառերը «Աղբիւսի երգ» կը կապեն՝ կը հրատարակենք մեր մատենադարանի տաղարանէ մը — գրուած 1348 ին: